

УДК 351.746.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.88>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Степановський В.С.,

аспірант 2-го курсу навчання

Навчально наукового інституту права

Сумського державного університету

ORCID: 0009-0009-4160-7574

Степановський В.С. Особливості застосування міжнародних стандартів щодо забезпечення прав та свобод людини в діяльності Служби безпеки України.

Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей використання міжнародних стандартів щодо забезпечення прав та свобод людини в діяльності Служби безпеки України.

На початку дослідження проаналізовано поняття захисту прав та свобод людини, закріплення відповідних прав на рівні Конституції України. Надалі в статті розглянуто категорію «міжнародні стандарти в сфері прав людини», виокремлено основні міжнародно-правові акти, що закріплюють загальнолюдські стандарти захисту прав та свобод людини при цьому декларуючи як найвищу цінність суспільства та формують загальносвітове розуміння даних категорій та формують загальносвітове розуміння даних категорій.

Проаналізовано правове становище Служби безпеки України як одного з органів державної влади в Україні, що здійснює правоохоронну діяльність, а також стандарти забезпечення прав та свобод людини в умовах воєнного стану. Проведено аналіз чинних нормативно-правових актів, які визначають особливості діяльності Служби безпеки України в сфері захисту прав та свобод громадян, основними з яких є Конституція України, Закон України «Про Службу безпеки України». Проаналізовано норми Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції з прав людини, Женевських конвенцій, якими визначаються особливості захисту прав та свобод людини як в мирній час, так і в період збройних конфліктів. Наголошується на важливості ефективної внутрішньодержавної реалізації норм міжнародного права у сфері захисту прав і свобод людини. Визначено стандарти щодо захисту прав та свобод людини у відповідності до міжнародних нормативно-правових актів.

Досліджено особливості реалізації прав та свобод людини під час збройних конфліктів на

основі практики Європейського Суду з прав людини. Вказано за допомогою яких інструментів виконується реалізація норм міжнародного права на території України.

Ключові слова: права та свободи людини; міжнародні стандарти прав людини; Служба безпеки України; захист прав та свобод людини, органи державної безпеки.

Stepanovskyi V.S. Features of application of international standards to ensure human rights and freedoms in the activities of the Security service of Ukraine.

The article is devoted to the main peculiarities of the using of international human rights and freedoms standards in the activities of the Security Service of Ukraine.

At the beginning of the study, defined the term of protection of human rights and freedoms, consolidation of relevant rights and freedoms in the at the Constitution of Ukraine. The remainder of this article was given the term «international human rights standards», highlights the main international legal acts that establish universal standards for the protection of human rights and freedoms, where its declaring as the highest value of society and forming a global understanding of these categories.

Analyzed the legal position of the Security Service of Ukraine as one of the state authorities in Ukraine, which carries out law enforcement activities. The standards for ensuring human rights and freedoms under martial law, were analyzed too. The Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Security Service of Ukraine», have been researched as legal acts that determine the peculiarities of the Security Service of Ukraine. The norms of the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights, and the Geneva Conventions, which determine the features of the protection of human rights and freedoms both in peacetime and during armed conflicts, were analyzed. The importance of effective domestic implementation of the norms

of international law in the field of protection of human rights and freedoms was emphasized. In accordance with international legal acts, standards for the protection of human rights and freedoms were defined.

Peculiarities of the implementation of human rights and freedoms during armed conflicts based on the practice of the European Court of Human Rights were studied. It was indicated which tools are used to implement the norms of international law on the territory of Ukraine.

Key word: human rights and freedoms; international human rights standards; Security Service of Ukraine; protection of human rights and freedoms; state security agencies.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, у світі існує чимала кількість інститутів та механізмів, основним спрямуванням яких є захист прав та свобод людини й громадянина, але права та свободи осіб надалі порушуються. Стандарти закріплені на міжнародному рівні сприяють стабільності міжнародного правопорядку, підтримці безпеки, розвитку міжнародного співробітництва на засадах рівноправності та партнерства.

У нашій державі законодавство про права та свободи людини і громадянина відповідає високим міжнародно-правовим стандартам. В країні виникає необхідність реалізації та захисту прав людини в контексті діяльності Служби безпеки України в умовах воєнного стану, бо для життя громадян постає необхідність реальної реалізації гарантованих прав та свобод, а саме утворення правового механізму їх забезпечення. Саме тому, тема дослідження набуває актуальності.

Мета дослідження. Мета даної роботи полягає у визначенні особливостей використання міжнародних стандартів щодо забезпечення прав та свобод людини в діяльності Служби безпеки України.

Стан опрацювання проблематики. Питання особливостей використання міжнародних стандартів щодо забезпечення прав та свобод людини в діяльності Служби безпеки України присвятили свої роботи вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: Біла В.Р., Демиденко В.О., Лежнін К.В., Чечіль Ю.О. тощо.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус особи має за свою основу права та свободи, що не можуть бути реалізовані без таких складових елементів, як кореспондуючі права, юридичні обов'язки, відповідальність та гарантії, правоздатність та дієздатність як основні риси усвідомленої поведінки та волі людей [1, с. 47].

З того моменту, коли була утверджена доктрина щодо прав людини та в особливості піс-

ля подій Другої світової війни в швидкому темні почався розвиток механізмів щодо їх захисту та забезпечення. Також, слід вказати, що права та свободи людей стали закріплюватися на рівні міжнародного та національного законодавства більшості держав світу, їх почали визначати та тлумачити як юристи практики, так і теоретики.

Зараз систему захисту прав та свобод людини складає низка інституцій міжнародного, регіонального та державного рівнів.

У відповідності до статті третьої Конституції України, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в державі найвищою соціальною цінністю» [2]. Права людини, свободи та гарантії є основою для визначення змісту та курсу діяльності країни.

Головним обов'язком країни є забезпечення та утвердження прав і свобод людини, бо до інтересів держави, що є життєво важливими, належить практичне забезпечення прав і свобод громадян та їх безпеки.

Слід вказати, що у період дії особливих правових режимів (зокрема в період дії воєнного стану) завдання забезпечення прав і свобод громадян набуває більш суттєвого значення, адже нормальне функціонування суспільства й держави внаслідок певних обставин стає неможливим [3].

Якщо розглядати правову основу діяльності органів державної безпеки України, то у своїй діяльності вони керуються стандартами забезпечення прав і свобод людини, визначених у Конституції України, Кримінально-процесуальному кодексі України, законах України «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідвальну діяльність», «Про оперативнорозшукову діяльність», а також нормативно-правовими актами міжнародного гуманітарного права. Варто вказати, що в Законі України «Про службу безпеки України» закріплено, що до правової основи діяльності СБУ входять норми національного права та міжнародного (ті, які ратифіковані державою) [4].

Служба безпеки України, як одну з головних функцій, має функцію підтримки правопорядку та безпеки в суспільстві через запобігання, виявлення та розслідування правопорушень у сфері забезпечення прав та свобод людини.

У відповідності до статті другої Закону України «Про Службу безпеки України» на СБУ покладено обов'язок захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідвально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці [4].

Загальновизнаними міжнародно-правовими нормами, якими визначено на загальнолюдському рівні статус особи та визначено перелік основоположних прав та свобод, обов'язок держав щодо їх дотримання, а також межі щодо їх можливого та припустимого обмеження називають міжнародними стандартами в галузі прав людини.

Основними міжнародними документами, якими визначено загальнолюдські стандарти прав та свобод людини, регулюють її правовий статус, на основі яких закріплені норми Конституції та відповідні нормативно-правові акти державного рівня є: Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966), Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод з протоколами (1950), Європейській соціальний стандарт (1961), Заключний акт Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989), Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСЕ (1990) тощо [6].

Міжнародне гуманітарне право складається із напрацьованих світовим співтовариством міжнародних нормативних актів, що визначають закони і звичаї війни, встановлюють обмеження або заборони використання окремих засобів ведення війни (зброї), встановлюють зобов'язання для держав-учасниць збройного конфлікту щодо захисту навколишнього середовища, культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, а також гарантують захист жертв збройних конфліктів та визначають правила поведінки з військовополоненими. Окремою групою нормативних актів визначено засади індивідуальної кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права [5].

Щодо застосування міжнародних стандартів з питання забезпечення прав та свобод людини Службою безпеки України, статтею п'ятою Закону України «Про Службу безпеки України» визначено, що діяльність організації відбувається з умовою дотримання прав і свобод людини. Щодо можливості обмеження прав та свобод людини, то на міжнародному рівні визначено допустимі межі їх обмеження. Така можливість закріплена у статті другій Загальної декларації прав людини, відповідно до якої кожна людина під час здійснення своїх прав і свобод має зазнавати лише таких обмежень, які встановлюються законодавцем із метою належного забезпечення визнання та поваги права і свободи інших [7]. Крім цього, в декларації закріплено, що права людини можуть бути обмежені на законодавчо-

му рівні коли метою є задоволення вимог громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві.

На рівні Європейської конвенції з прав людини закріплено ті права, що не можуть бути обмежені незважаючи на легітимність мети відступу від зобов'язантя мають бути забезпечені для осіб навіть у період збройних конфліктів, до них відносять: право на життя, заборону катувань, рабства та утримання в підневільному стані, притягнення осіб до кримінальної відповідальності за такі дії, що на момент їх вчинення не були правопорушення на рівні держави або на міжнародному рівні. діяння, що не становило кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом на час його вчинення [8].

Мінімальна кількість стандартів щодо діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав та свобод людини в період збройних конфліктів визначена Женевськими конвенціями. Відповідно до норм конвенцій правоохоронні органи зобов'язані: поводитися із цивільним населенням та особами, що склали зброю гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, релігії, статі, походження, майнового стану; не застосувати фізичного чи морального примусу до військовополонених маючи за мету отримання від них даних або відомостей, не використовувати будь-яких заходів (тортур, тілесних покарань, медичних та наукових дослідів та інших), які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення військовополонених [9].

Слід відмітити, що відповідні положення конкретизуються права та свобод осіб, що є військовополоненими, а в питання які стосуються цивільного населення Конвенції містять лише загальні положення, такі як: «Цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями. Цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападу. Заборонено акти насильства чи загрози насильства, що мають головною метою тероризувати цивільне населення» [5].

Щодо використання правових приписів у сфері захисту прав та свобод людини на практиці, то дане питання детально досліджене на рівні Європейського суду з прав людини. Судом визначено, що закріплені у Європейській конвенції з прав людини гарантії продовжують застосовуватись, а норми даного документу мають тлумачитись у відповідності міжнародного гуманітарного права [10].

Аналізуючи виконання державою свої зобов'язань за Конвенцією щодо гарантування права на життя у збройних конфліктах ЄСПЛ сформував

такі підходи: у зоні міжнародного конфлікту держави-учасниці повинні захищати життя тих осіб, які не були залучені або в якийсь момент перестали бути залучені до воєнних дій, що вимагає, зокрема, надання медичної допомоги пораненим; військова операція (окрім цього, будь-які види заходів, що потребують використання озброєння та сили) повинна бути підготовлена та проведена з дотриманням усіх запобіжних заходів, необхідних задля збереження життя цивільного населення; застосування сили повинне бути суворо пропорційним гостроті становища або виключно необхідним; тіла загиблих мають бути належно поховані, а влада має зібрати і поширити інформацію про їх особу і їхню долю, або ж дозволити зробити це таким організаціям (наприклад, Міжнародний комітет Червоного Хреста). ЄСПЛ визначив стандарти кримінальних розслідувань у справах щодо заподіяння смерті внаслідок збройного конфлікту, зокрема: розслідування повинно бути розпочате за ініціативою державних органів; під час розслідування обов'язково повинно бути встановлено причину смерті, відповідальних осіб за заподіяння смерті, ступінь виправданості застосування сили за даних обставин; розслідування повинно бути здійснене невідкладно і з розумною сумлінністю; розслідування повинно бути доступним для рідних загиблої особи; громадськість повинна мати засоби належного контролю за перебігом розслідування [5]. Щодо необхідності дотримання відповідних вимог органами державної безпеки, то дане питання закріплено частиною другою статті дев'ять Кримінально-процесуального кодексу України, де передбачено, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ [11].

Виконання матеріальних гарантій прав людини, визначених Конвенцією та ЄСПЛ впливає із приписів Закону України «Про службу безпеки України» [4], зокрема щодо здійснення діяльності Служби безпеки України на основі дотримання прав і свобод людини, поваги до гідності та гуманного ставлення до людини.

Висновки. Таким чином, права та свободи людини становлять собою правовий інститут загальнолюдських цінностей, якому притаманне встановлення єдиних стандартів на рівні міжнародного права.

Однією з головних функцій Служби безпеки України є підтримка правопорядку та безпеки в суспільстві через запобігання, виявлення та розслідування правопорушень у сфері забезпечення прав та свобод людини. Статтею п'ятою Закону України «Про Службу безпеки України» визначено, що діяльність організації відбувається з умовою дотримання прав і свобод людини.

На міжнародному не існує єдиного документу, яким визначаються правові аспекти реаліза-

ції захисту прав та свобод людини, а відповідні норми знаходять своє відображення в низці нормативно-правових актів. Доцільним було б закріплення загальних стандартів в єдиному правовому акті.

Щодо норм національного права, то чинним законодавством визначено необхідність використання міжнародних стандартів у даній сфері, у випадку їх ратифікації на території України. На рівні національного права органу законодавчої влади слід ретельно дослідити міжнародних стандартів прав та свобод людини у сфері діяльності Служби безпеки України, маючи за мету написання нормативно-правих актів за допомогою яких дані норми могли з легкістю втілюватись на практиці. Для того аби уникнути прогалин законодавства щодо діяльності СБУ потрібно у процесі реформування відповідної служби дотримуватись максимально повного та ефективного забезпечення та захисту прав і свобод людини, особливо під час воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднарчук І.О. Права і свободи людини : навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра усіх освітньо-професійних програм (крім «081 – Право») КПІ ім. Ігоря Сікорського Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 154 с.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.03.2024).
3. Лежнін К.В. Стандарти забезпечення прав людини в діяльності Служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Випуск 34/2022. С. 93–101.
4. Про Службу безпеки України : Закон України 25 березня 1992 року № 2229-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 28.03.2024).
5. Чечіль Ю.О., Біла В.Р. Міжнародні стандарти забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів державної безпеки: особливості застосування в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми забезпечення прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України: зб. матер. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2022 року)*. Київ : НА СБУ, 2022. С. 159–163
6. Мішко М.С., Демиденко В.О. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конститу-

- ції України. Права людини та сучасний світ – виклики сьогодення. *Матеріали наук.-практ. круглих столів (м. Київ, 10 груд. 2021 р.)*. Київ: Нац. акад. внутрішніх справ, 2022. С. 76–79.
7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 28.03.2024).
 8. Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n300. (дата звернення: 28.03.2024).
 9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (Протокол I). (дата звернення: 28.03.2024).
 10. Довідник із застосування статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Право на життя. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_UKR.pdf (дата звернення: 28.03.2024).
 11. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n455>. (дата звернення: 28.03.2024).